

שיתוף רבנים בצוותי חירום

תגובה למאמר 'התערבות וסיוע בשבת באירוע פיגוע ביישוב'
(המעין' ניסן תשע"א [נא, ג] עמ' 15 ואילך)

צדק העורך הרב יואל קטן שליט"א בהקדישו מאמר ארוך ומפורט לנושא ההתערבות והסיוע בשבת באירוע פיגוע ביישוב מן הפן ההלכתי. אולם נראה לי שיש להרחיב את העיסוק ההלכתי לא רק ביחס לשאלות אשר מתעוררות בשבת, אלא גם ביחס למכלול נושא הכנת היישובים בשעת חרום למקרים של אירוע פח"ע - פעילות חבלנית עויינת. לקחי מלחמות ישראל בדורנו למדונו שיש להקים בכל ישוב צוותים כדוגמת צח"י - צוות חרום ישובי - אשר יכינו את מגוון הסוגיות אשר יש להתמודד איתן ברגע של אמת, ברגע של עימות, בנוסף וליד כל הפעילות של מפקדות העורף, משמר הגבול ומשטרת ישראל; כפי שגם העורך ציין - הנסיון מלמד שככל שהמערך של האוכלוסיה הבלתי לוחמת מוכן מראש - החיים בשעת חרום ובשיגרת חרום יהיו יותר בשליטה, יתאפשר לתת מענה רגוע יותר לפי הנדרש, ובכך יינצלו חיים וימנע סבל מיותר. אולם לענ"ד בהיערכות מוקדמת זו יש צורך לשתף את הרבנים ומורי ההלכה בכל ישוב ולשלבם במסגרת צוות החרום הישובי, או לפחות למסד את שיתוף הפעולה עם הגורם הרבני המוסמך באיזור בשעת חירום. ה'נקודות למחשבה ולבירור נוסף' אשר העורך מנה (שם עמ' 22-23) הן לדעתי רק קצה של מכלול הנושאים אשר יש להתייחס אליהם בפן ההלכתי במהלך ההכנות המוקדמות, על כל צרה שלא תבוא. יש לראות באירוע פח"ע ביישוב חלק מתורת המלחמה אשר נאלץ עמנו לעסוק בו - פעם בחזית ופעם בעורף. אין לבודד כל אירוע כמקרה נקודתי, אלא יש להתייחס למכלול. דוקא בשל כך חשוב העיסוק מלכתחילה ומראש של הסמכות ההלכתית עם אנשי השטח, כדי לקבוע הנהגות שיאפשרו במקרה חירום לשמור את ההלכה ככל שרק ניתן - ובו בזמן להתמודד בהצלחה עם הבעיות והדילמות. כך, למשל, כחבר ותיק בצח"י היישובי דעתי היא שיש לבחון בעוד מועד גם מן הפן ההלכתי איזה מידע יש למסור לציבור, מה לומר ומה לא לומר ולמי ואיך, ואין הדבר פשוט כל עיקר. כאשר צוות צח"י יעסוק בכל ההכנות בתאום ובשילוב עם הרב הפוסק - ימצאו הדרכים לשמור ולעשות ולקיים את כל מערכי החיים ביישוב גם בשעת חרום.

ה' עוז לעמו יתן, ה' יברך את עמו בשלום.

משה אורן

★ ★ ★

עוד בענין גר שאינו מקיים מצוות

בשולי ההתדיינות שבין הרב יואל עמיטל שליט"א ובין הרב דוד יצחקי שליט"א בענין "משפחת גויים שנטמעה" ('המעין' ניסן תשע"א [נא, ג] עמ' 105-102), ברצוני להעיר ששניהם מסכימים שבין המתגיירים גיור **אורטודוקסי** בבתי הדין יש כאלה ש"אינם מקבלים על עצמם כלל עול מצוות" (כלשון הרב עמיטל), או "המתגיירים בגרות מפוקפקת" (כלשון הרב יצחקי), וממילא הם כלולים בנושא הדיון של "משפחת גויים שנטמעה".

אולם לענ"ד הסכמתם בנקודה זו מקורה בהתעלמות ממחלוקת הפוסקים בשאלה מה היא רמת קבלת המצוות הנדרשת לגיור, ומחוסר הבנה והכרה במהות התהליך הנפשי שעובר המתגייר בדרכו לקבלת עול המצוות¹. לדעתי ברור שרוב ככל המתגיירים בבתי הדין לגיור, הפועלים היום בארץ על סמך דעתם של ה"בית יצחק" (וי"ד ח"ב סי' ק), של ה"אחייעזר" (וי"ד ח"ג סי' כו) ושל שו"ת "טוב טעם ודעת" (מהדו"ק סי' רל), לא שייך לדון אותם בדין 'משפחה שנטמעה', גם אם יש החולקים על הנחת היסוד של הגדולים הנ"ל בהגדרת קבלת המצוות. דומה הדבר למה שהתיר הגר"ש אוירבך זצ"ל ('מנחת שלמה' סימן מד) למי שאינו סומך על היתר המכירה לענין עבודת הקרקע לסחור ואף לאכול מפירותיו של מי שסמך על היתר המכירה, ולדעתו לא יהיה בזה לא איסור סחורה ולא איסור אכילה לפוסקים להקל בדין שמור ונעבד.

בסוף דבריו כתב הרב יצחקי ש"כיון שרבני וראשי מערך הגיור עצמו מעידים שרובם הגדול של המתגיירים כל קבלתם היא מן השפה ולחוץ, וכ"ש בגיורי הצבא, נמצא שכל מתגייר הבא לפנינו שאינו שומר תורה ומצוות הוא בחזקה שלא נתגייר כהלכה עד שיוכח ההיפך, ואלו הם רוב המתגיירים". כמי שמלווה את מערך הגיור בצבא כעשר שנים (מיום ייסודו במתכונתו הנוכחית) אני קובע בוודאות **שדברים אלו אינם נכונים כלל**. ראשית - אני קובע מתוך ידיעה ברורה שאיש מרבני מערך הגיור לא העיד עדות כזו (אשמח מאוד אם הרב יצחקי יעמיד אותי על טעותי, אני מבטיח להתנצל בפומבי); כל רבני מערך הגיור שלמים לחלוטין עם תפיסת קבלת המצוות המקובלת בבתי דין אלו ע"פ דעת גדולי הפוסקים הנ"ל. שנית - אין זה נכון שמי שאינו שומר תורה ומצוות **בדרגה הראויה** קבלת עול המצוות שלו היא מן השפה ולחוץ².

ולענין דרך הפסיקה בשאלות מורכבות: בשנת השמיטה תשמ"ז הוציא לאור הרב יוסף אלנקווה (אז מרבני גוש קטיף) את הקובץ "אגרות חמדה" - כינוס של אגרות הראי"ה בעניני שביעית, מלוקטים מכל כתביו³. לקובץ הוקדמה "איגרת למשמעות היתר המכירה בימינו", ובו בסעיף ד נכתב כך: "ההבדל בין הרבנים האוסרים למתירים הוא עול ההוראה. כמו שכתב האדרת זצ"ל, בטרם עלה לארץ ישראל היתה דעתו כדעת האוסרים, אבל לאחר שעלה לארץ ישראל והוטל עליו עול ההוראה שינה את דעתו. וכך אנו רואים

1. לשתי נקודות אלו התייחסתי ב'המעין' תשרי תש"ע (נ, א; עמ' 54 ואילך) במאמר בשם "גר שאינו מקיים מצוות".
2. כמפורט במאמר שבהערה הקודמת.
3. בספר צויון שהוא נכתב על ידי "ועדת השמיטה שע"י הרה"ר לישראל", אולם למיטב ידיעתי כתב אותו מו"ר הגר"א שפירא זצ"ל בעצמו.

במשך כל התקופה מאז ר' נפתלי הרץ אב"ד יפו... ואחריו מרן הראי"ה ואחריו כל חברי מועצת הרבנות הראשית כמו הגר"פ פרנק והגר"ר כ"ץ זצ"ל, [אלון] שעול ההוראה לכל הישוב היה מוטל עליהם נהגו בכל עוז בתוקף המכירה... ואילו שאר גדולי תורה שלא היה מוטל עליהם עול ההוראה לכל הציבור נקטו כדעת המחמירים... צא וראה מה שכתב הגאון רצ"פ פרנק בהסכמתו לספר תורת השביעית... לגבי האוסרים אתרוגים שנעבדו בשביעית על ידי ישראל, וז"ל: אפיריון נמטיה על אשר עשה להשקיע בו רוב עמל ויגיעה להעמיק ולהרחיב בפרטי הלכה זאת שלא שבעתן עין המעיינים, ומתוך כך כמו נעלמה מכמה גדולים שבדורנו. ואע"פ שיש מהם שכוונתם לש"ש, אבל מתוך שתחילת גישתם לעיין בהלכה זו היה תחת רצונם להיות מהמחמירים דווקא, קורא אני עליהם מאמרם ז"ל על הפסוק כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם 'ההוא בדברי תורה כתיב', ופרש"י לפי פנים ולב שאתה נותן לתורה לבך עומד להעמיד לך גירסא וכו'. וד"ל.

בברכת התורה,

אליעזר וייל

פתרון פרדוכסים הלכתיים

הרב מאיר בראלי מנה בתגובתו⁴ מספר פרדוכסים הלכתיים מעניינים, אך לא הביא דרך לפתרונם.

הרב עמיאל בספרו "המידות לחקר ההלכה" (מידות א-ב) עסק רבות בנושאים מעין אלו, ואלו דבריו במידה ב (עמ' לד): "כשיש סתירה בין התחלת המשפט ובין סופו, או בין ההנחה הראשונה ובין המסקנא שאנו מוציאים ממנה, אם מתחילים אנו מפאת התנאי וע"י זה אנו באים לתוצאות של קיום המעשה הרי אנו סותרים את עצמנו. ולהיפך, אם נרצה ע"י כך להסיק להיפך שבביטול התנאי יתבטל המעשה - שוב יש בזה סתירה מינייה וביה. **ואי אפשר לצאת מהתסבוכת הזו אם לא נקבע בבירור מהי הסיבה ומהי העדר הסיבה**, שמוכן מאליו **שמסובב שסותר את הסיבה אין במציאות ויש בזה משום תרתי דסתרי**, ואם קיום התנאי הוא הסיבה אי אפשר לשמש בו במקום שע"י המסובב שבו - קיום המעשה - לא יהיה כלל במציאות; ולהיפך, אי אפשר להשתמש בביטול התנאי בתור סיבה לביטול המעשה במקום שע"י המסובב תתבטל שוב הסיבה כנ"ל".

דבריו של הרב עמיאל הובאו בהקשר לפרדוכס מסוים, אך נראה שניתן להוציא מהם עיקרון כולל: בכל מקרה של "גלגל החוזר" (פרדוכס), כאשר החלות שאמורה לחול סותרת את עצמה - היא אינה חלה, וכלשון ר"ש שקאפ (שערי יושר שער ז פרק טז): "וכן דבר שאין מציאות לחלותו אינו חל כלל"; אמנם ההיעדר יכול "לחול" (מכיוון שהיעדר אינו חלות), ולכן אמנם החלות אינה חלה - אך החלות הקודמת נעדרת, וממילא בכל מקרה

4 גל' טבת תשע"א [נא, ב] עמ' 89-90. המאמר נכתב בתגובה למאמרו של הרב מיכאל אברהם "פרדוכס ואנטי פרדוכס בהכרעת ההלכה".

יש לקבוע מהי הסיבה ומהי היעדר הסיבה⁵ - האם הסיבה היא המשפיעה, או היעדר הסיבה הקודמת הוא המשפיע (לדוגמא: האם ביטול התנאי הוא המבטל את הגט - או היעדר קיומו).

בעזרת כלל זה, שבכל מקרה של "גלגל החוזר" יש לקבוע האם הסיבה היא המשפיעה או שמה שמשפיע הוא היעדר הסיבה הקודמת, ננסה לפתור את הפרדוקסים שהוצגו ע"י הרב מאיר בראלי.

א. בעדות החודש, כשיש עדים שע"י עדותם על קידוש החודש הם נעשים גדולים וע"י כך מתקבלת עדותם⁶ - עדות של קטן לא מתקבלת מכיוון שאינו בן דעת, ולכן נראה ברור שגם במקרה שהוא לא קטן אך גם לא גדול עדותו לא תתקבל וה"גדלות" היא סיבה גורמת לקבלת העדות; כמו-כן נראה, שכדי להחיל "דין גדלות" על אדם יש צורך שייכנס החודש הבא, ולא שיעבור החודש הקודם. לכן במקרה זה נראה שעדותם לא תתקבל, והחודש לא יקודש⁷.

ב. גט שנכתב בשבת, דהיינו גט שנכתב ע"י העברת קולמוס על גט שנכתב שלא לשמה בשבת, שאם זהו כתב נעשה משומד ואז זה אינו כתב וחוזר חלילה - נראה שלהחלת דין גט יש צורך שייכתב ע"י ישראל כשר, ולא שלא יכתב ע"י משומד (הכשרות היא סיבה גורמת להחלת דין גט). כמו-כן נראה שלהחלת דין מומר יש צורך בחילול שבת (החילול הוא סיבה גורמת). לכן במקרה זה נראה שהגט לא יהיה כשר והאדם לא יהיה משומד. ג. עבר ומל בשבת: אדם שמל במזיד בשבת, שאם זוהי מילה הוא משומד וממילא זו אינה מילה המתקנת, וא"כ אינו משומד ואז המילה חלה ואז הוא משומד, וחוזר חלילה - במקרה זה נראה שהתינוק לא יחשב מהול, והאדם לא יהיה משומד. אמנם התינוק לא יהיה ערל, ולכן נראה שלא יעכב את אביו מאכילת הפסח שבו נאמר "וכל ערל לא יאכל בו".

ד. אדם שגירש את אשתו על מנת שלא תאכל איסור, ונדרה לא לאכול דבר מסוים והפר לה ואכלה, שאם היו גירושין - לא הייתה הפרה ועברה על תנאה, ואז לא היו גירושין ולא יכול להפר וחוזר חלילה - נראה שמכיוון שהאשה נדרה חל עליה איסור לגבי אותו המאכל, והפרת הבעל הינה סיבה הגורמת לביטול האיסור, ולכן ההפרה לא תחול וממילא עברה על תנאה ולכן אינה מגורשת.

ה. על מנת שתינשא לפלוני⁸ - הרמב"ם מביא את המקרה ופוסק (גירושין ח, יג): "הרי זה גיטך על מנת שתינשא לפלוני, אם נישאת לו הרי זה גט, כשאר כל התנאים. אבל אמרו חכמים לא תינשא לא לאותו פלוני ולא לאחר, לאותו פלוני לא תינשא שמא יאמרו נשיהן נותנין זה לזה במתנה, ולאחר לא תינשא שאינו גט אלא בקיום התנאי. עברה ונישאת לאותו פלוני לא תצא. נישאת לאחר קודם שתינשא לו - בטל הגט, ותצא והולד

- 5 כדברי הרב עמיאל לעיל. וראה במידה א שניסח זאת בהגדרות "סיבה גורמת" ו"סיבה מונעת", וכלשונו (מידה א אות ה): "אנו משתמשים בהמושג של באים כאחד לא כדי להוליד את הסיבה הגורמת - אלא רק כדי להסיר את הסיבה המונעת"; ונראה שהיינו הך.
- 6 אמנם נראה שבעיה זו קשורה לבעיות מסוג מציאות ודין, וכ"כ במידות לחקר ההלכה מידה ב ו-יא, ועייש"ה. כאן נדון בהנחה שגם קידוש החודש וגם גדלות וקטנות הם דינים וחלויות.
- 7 אמנם הם יהיו "לא קטנים" וכן החודש "לא לא יהיה מקודש".
- 8 עיין תוספות גיטין פד, א ד"ה "הכא" וראה באחרונים שם.

ממזר, וצריכה גט משני⁹. ולכאורה לא מובן - מדוע בטל הגט, הרי יכולה בהמשך להתגרש או להתאלמן ולהינשא לאחר? ועוד, איך אפשר לפסוק שהולד ממזר וגם צריכה גט משני - הרי אלו הם דברים סותרים!

ה"מגיד משנה" מיישב את שתי הקושיות: הרמב"ם הבין כאילו אמר הבעל "על מנת שתנישאי בפעם הראשונה לפלוני" (וכן משמע בהלכות מכירה, ראה מ"מ שם יא, י) מכיוון שאחרת לא יהיה בידה לקיימו, ולכן כשנישאת לאחר עברה על תנאה והגט בטל, וצריכה גט משני רק מדרבנן "שלא יאמרו אשת איש יוצאה בלא גט" כפי שמסביר הרמב"ם עצמו בהל' כד.

אמנם, ר' חיים הלוי חידש שפסקי הרמב"ם אינם סותרים כלל. הגט בטל מכיוון שהתנאי היה שתנישאי לפלוני, והאשה מנעה מעצמה את קיומו ובכך "בטלה את התנאי" ולכן הגט בטל והבנים ממזרים, אך האישה צריכה גט מהשני מכיוון ש"עכ"פ הדבר חוזר בה... וע"כ אינה נפטרת בלא גט מדבר תורה". ונראה שגם כאן סברתו בנויה על הפתרון של הרב עמיהאל, שסיבה שגורמת למסובב אינה במציאות אך היעדר הסיבה "קיים", וזהו בדיוק חידושו של הגר"ח - שהסיבות לכל פסקי הרמב"ם כאן אינן סיבות אלא היעדר-סיבות, ולכן למרות שלכאורה הם סותרים הם עדיין "קיימים". ואולי זהו מהלכו של הגר"ח: בתחילה חידש שביטול הגט התרחש ע"י היעדר - מכיוון שהאשה אינה יכולה עוד לקיים את התנאי התנאי בטל וכך הגט בטל, אמנם האשה צריכה גט מכיוון שהנישואין של השני לא חלו בעקבות הגלגל החוזר - אבל גם לא התבטלו, כי גם הגט מהראשון לא חל בעקבות הגלגל וגם לא התבטל. הגט לא נדרש עקב הנישואין - אלא עקב היעדר המצב הקודם, כי בהתחלה הייתה מותרת רק לראשון ובעקבות מעשה הנישואין האשה "אינה מותרת רק לראשון" - נעדר המצב הקודם - והיעדר זה מצריך גט. וכעת מובנים פסקי הרמב"ם: הגט בטל, תצא, והולד ממזר - מכיוון שנעדרה יכולת האשה לקיים את התנאי ומצב זה מבטל את הגט; וצריכה גט משני - מכיוון שנעדר המצב שקודם הנישואין ועל מצב זה צריכה גט.

דוגמא מעניינת נוספת היא במקרה שאדם גירש את אשתו ע"מ שלא תינשא לפלוני, ונישאת, שאם הנישואין חליו הגט לא גט וממילא הנישואין לא חליו, והרי זה "גלגל החוזר". במקרה זה נראה ברור שביטול התנאי בפועל (הנישואין) הוא המבטל את הגט, ולא היעדר קיומו, ולכן כשנישאת הנישואין לא חליו והגט אינו בטל. ובכל זאת קובעת הגמרא (גיטין פג, א) שהבנים ממזרים, ועסקו בכך הראשונים במקום⁹: התוספות העמידו את המקרה כשמת המגרש וממילא הנישואין חלים (האשה או גרושה או אלמנה) והגט בטל; רמב"ן פירש שמכיוון שהנישואין לא חלים - כשהבעל אמר "תנישאי" הוא התכוון ל"דרך נישואין" ולא לנישואין כפי ההלכה; והר"ן מחדש שמכיוון שאין אפשרות אחרת בוודאי שהבעל התכוון ל"על מנת שלא תינשאי לפלוני, ואם תינשאי תהיי מגורשת לאותו רגע של הנישואין אך כל שאר הזמן תישארי נשואה"¹⁰.

דוגמאות נוספות ל"גלגל החוזר" מובאות באחרונים:

9 מכאן רואים שכבר בימי הראשונים עסקו בבעיה זו והגיעו לפתרון שהצענו לעיל.
10 ומסביר שאין זה דומה ל"היום אי את אשתי..." מכיוון שכאן "לא פסקה אלא לענין שאיפשר לנישואי אותו פלוני לחול", אמנם התירה לכל העולם אך בפועל התירה רק לאדם הבא עליה, ואין זו כריתות מוחלטת ולכן לא אומרים "כיוון שפסקה פסקה".

תוספות במכות מקשה כיצד מצינו ידינו ורגלינו בביהמ"ד, והרי כשנמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותם בטלה, ובקידושין בד"כ ישנם קרובים וממילא הקידושין בטלים! ומתרצים התוס' שצריך שיבואו הקרובים לבי"ד להעיד כדי לפסול את העדות. אך לכאורה לפי זה אם הם באמת יבואו הם יפסלו את הקידושין! מחדש ה"אבני נזר" שלא כך יהיה: ברגע שהם יבואו לבי"ד ויעידו הם יפסלו את הקידושין, ואז מתברר שעדותם לא נחשבת לעדות כי אין קידושין, וממילא הקידושין לא בטלים, והרי זה גלגל החוזר; ולכן עדותם לא קבילה והקידושין לא בטלים¹¹. אך אם נאמר שהעדים הקרובים לא צריכים לבוא לבי"ד כדי לפסול - יוצא שכל הקידושין תלויים בעדותם, ומכיוון שהקידושין תלויים בגלגל החוזר הם אינם חלים. וביתר ביאור: אם נאמר שהעדים הקרובים לא צריכים לבוא לבי"ד לפסול - ממילא עדותם היא סיבה לקיום הקידושין, וכשיש כאן "גלגל החוזר" אין סיבה ואין קידושין; אך אם הם צריכים לבוא להעיד כדי לפסול ממילא עדותם היא סיבה לביטול הקידושין (סיבה מבטלת), ומכיוון שהיא תלויה ב"גלגל החוזר" היא אינה קיימת, וממילא יש כאן היעדר סיבה והקידושין קיימים.

דוגמא אחרת מובאת ב"שערי יושר" (ז, טז) בהסבר שיטת ר"י שהמקדש "על מנת שאין לך עלי שאר כסות ועונה מקודשת". ומסביר הגרש"ש שלר' יהודה חיוב שאר כסות ועונה מתחיל בשעת תביעת האישה, וממילא כשתובעת הקידושין בטלים והחיוב בטל, ואז הקידושין קיימים, והרי זה "גלגל החוזר"; ולכן התביעה לא חלה והנישואין חלים¹². אמנם לחכמים החיוב חל בשעת הנישואין, וממילא החיוב הוא סיבה גורמת לקידושין, ולכן אם אין חיוב אין נישואין.

ובכך גם הסביר הרמ"א עמיאל (עיי"ש מידה א אות ה) את המושג "גטו וידו באין כאחד", שלכאורה אינו מובן כיצד באים הסיבה והמסובב יחד; אלא מכיוון שמדובר בשדה של האשה אלא שהבעל אוכל פירות (עיי' בתוס' ד"ה ידה), א"כ האשה אינה יכולה לקבל את גיטה מצד סיבה מונעת, ולכן כשנותן לה את גיטה וע"י "גלגל החוזר" מסתלקת הסיבה המונעת ונשאר היעדר סיבה - ממילא החצר שייכת לה ומגורשת.

דוד ב"ר חיים סבתו

★ ★ ★

על דרך ההדרת ספרים תורניים

תגובה לדברי הרב דוד אברג'ל ('המעין' הקודם עמ' 96-93)

כחניך ישיבות הדגל הליטאיות (ישיבות פוניבז' ומיר זה כעשרים שנה) מקוממת אותי תגובת הרב דוד אברג'ל בענין ההדרת ספר התרומה ע"י הרב דוד אברהם שליט"א.

- 11 אמנם כל האמור הוא רק בעדות קידושין שהיא עדות קיום וכשמתבטלת העדות בטלים הקידושין אך לא בשאר עדויות שהמעשה בכל מקרה קיים.
- 12 כפי שהסברנו - התביעה היא סיבה לביטול הקידושין וכשבתלה הקידושין קיימין - העדר סיבה.

הכותב מנסה להסתיר את הכישלון בההדרה מתוקנת בתירוץ שמדובר על "מהדורה עבור בית המדרש", אך לדעתי אין זו אלא אחיזת עינים. נכון הוא שבעולם הישיבות הדגש בההדרת ספרי קדמונים שונה מאשר ב'מהדורה מדעית' (כהגדרת הכותב), ונכון שאנו בעולם הישיבות לא עוסקים בדרך כלל בבירור נוסחאות וכד' מכאן, וגם לא מתעמקים באופן מסודר ושיטתי בדברי בעל ספר התרומה מאידך וכן לא ברוב ספרי הפסיקה הקדומים האחרים; אנו מעיינים בהם בדבריהם שהובאו להלכה בשו"ע או בעקבות הפנייה לדבריהם וכד', אין זה עיקר עיסוקנו ואין בכך שום פגם. אך לכל זה אין שום קשר לנידון שלפנינו; ברגע שבן ישיבה מחליט להוציא לאור מהדורה משובחת של ספר קדמון עליו לעשות זאת בצורה מקצועית ולא בצורה מזלזלת. מאות ספרים חדשים יצאו לאור מחדש בשנים האחרונות על ידי בני ישיבות בצורה מקצועית ומכובדת שגם מתאימה לעולם הישיבות, וכבר הזכיר הרב פרידמן בתגובתו (שם עמ' 97-98) את "שביל הזהב" בקשר לשינויי הנוסח.

ספר התרומה, כרבים אחרים מסוגו, נדפס שוב ושוב ע"פ הדפוסים הראשונים כשהוא מלא בשגיאות, עד שפעמים רבות לא ניתן לעמוד על דעתו של המחבר. ניתן היה לצפות שהצעד הראשון בהכנת מהדורה מתוקנת יהיה הכנת נוסח מדויק עד כמה שאפשר, אך המהדורה המדוברת לא ניסתה כלל להתמודד עם הבעיה. למעשה מדובר על הדפסה מחודשת של נוסח הדפוסים האחרונים כמעט ללא שינוי, באותיות יפות ובתוספת הערות וכד', אך לא נבדק ביסודיות אפילו נוסח הדפוס הראשון! דברי המהדיר שהשתמש בכתב יד אחד אינם אלא כסות עיניים, בדקתי זאת באופן אישי בכמה קטעים שנזקקתי להם. כך למשל בהל' תפילין מופיעה לפעמים התיבה "כזה", והכוונה לציור שאינו נמצא בדפוסים; המהדיר לא טרח להשיב לקורא את הציורים למרות שבדקתי והם נמצאים בכתבי היד! בכמה מקומות שהדברים אינם ניתנים להבנה הביא המהדיר הצעות תיקון של תלמידי חכמים כהר"מ מאזוז שליט"א ואחרים במקום לגלות לנו מה המצב בכתבי היד, או במילים אחרות - לספר לנו מה באמת אמר המחבר!

אך גם מבחינת הטיפול בתוכן של הספר - המהדיר אינו מנסה כלל להתמודד עם בירור ישיר של דברי בעל התרומה. ההערות המרובות ורבות החכמות הן למעשה אוסף לא מסודר ולא שיטתי של שיטות ראשונים ואחרונים בסוגיות המדוברות; אין בכך רק חריגה מהדיון הישיר בדברי המחבר - אלא שבמקומות רבים לא מתקיים כלל בירור מה דעת בעל ספר התרומה בענין המדובר! למעשה ברור לכל מעיין שלא בירור מקחו של בעל התרומה עמד לנגד עיני המהדיר, אלא הוצאת מהדורה מחודשת של ספר התרומה עם לקט רחב ומקיף של דברי ראשונים ואחרונים בכל סוגיא וסוגיא. נכון שלא נעשה שימוש בספר התרומה כפלטפורמה להערותיו וחידושיו של המהדיר - אלא כפלטפורמה לליקוט רחב של דברי המפרשים והפוסקים על כל ענין וענין; אך המטרה הראשית בוודאי שלא היתה הוצאת מהדורה מתוקנת של ספר התרומה.

גם השימוש שעשה הרב המגיב בשמו של הגאון הקדוש בעל הקהילות יעקב זצ"ל בקשר לדרך הההדרה הרצויה בדורנו אינו נכון ואינו מוצדק. ידוע לי בבירור מכלי ראשון מפי תלמידי חכמים מהדירי ספרים שהתייעצו עמו פעמים רבות, שלא עלה על דעתו להעמיד את הערותיו והגהותיו על ספר קדמון כעומדות במעלה גבוהה יותר מאשר בירור הנוסח בכתבי היד; הערותיו החשובות אמנם יכולות לסייע בהכרעה בין גירסאות שונות בכתבי היד, או להציע פתרון במקומות שכתבי היד לא פותרים את הבעיה. גם הסטייפלר זצ"ל

העדיף את האמת על פני הגהותיו. כך היו הוראותיו לת"ח מובהקים שעסקו בההדרת ספרים, ולכך מתאימים דבריו הנלהבים בהסכמתו לרמב"ם מהדורת הרב פרנקל. אין לי טענות על המהדיר שליט"א, שהוא ת"ח מובהק וראש ישיבה, אך ההדרת הספרים היא מקצוע בפני עצמו, ויש לתת לו את היחס הראוי. את מחאתי האישית קיימתי בזמנו כשהחזרתי לחנות למחרת הקניה את הספר שקניתי, אבל משעלו הדברים על גיליון 'המעין' הקודם מצאתי לנכון להביע גם את תחושותי.

אליהו מורגנשטרן

איסור תורה בסגירת מעגל חשמלי בשבת

לכב' מערכת 'המעין'.

א. הרב ד"ר פיקסלר הקדים לדיונו על ה'לד'ים קביעה ('המעין' הקודם עמ' 24-25) ש"החזו"א חידש שכל הפעלה חשמלית אסורה משום 'בונה' או מכבה... רבים מחכמי דורו נחלקו עליו... כיום מקובל שאין איסור תורה" וכו', ובהע' 2 ציינו מקורות של ספרים ומאמרים של רבנים בני דורנו. אולם נדמה לי שיהיה מוסכם גם על דעת הכותב שהבדיקה מה 'מקובל' לפסוק צריכה להתקבל ע"י גדולי הפוסקים בזמננו; כמו כן קביעה זו אינה יכולה להימדד על פי גדולי ישראל שלא ראו ולא שמעו את דבריו של החזו"א כי חיו לפני זמנו, ורק פוסקים שיחלקו עליו אחרי שדנו בדבריו¹³ יכולים להיחשב כחולקים עליו (וזו הסיבה שהלכה כבתראי כידוע).

ועי' בספר פסקי תשובות שבת על סי' רע"ז ס"ק ד (עמ' שפח הע' 33) שהביא מחלוקת זו כמחלוקת שקולה: 'נחלקו גדולי עולם אם איסורו מהתורה או מדרבנן', ולא חשב כנראה שיש כאן רוב מול מיעוט או דעה אחת מקובלת יותר מהאחרת. ושם במקורות מביא שר"ש וזנר ור"ח גריינמן שליט"א והסטייפלר זצ"ל אסרו מהתורה כחזו"א, שר"מ פיינשטיין הסתפק בזה, ושרש"ז אוירבך ורי"י פישר זצ"ל חלקו עליו, ושאר הפוסקים המובאים שם גם הם לא ראו את דבריו. ובשמירת שבת כהלכתה פרק ל סע' יא (עמ' תפד-תפה) מביא כדוגמא לומר לגוי לעשות מלאכה דאורייתא - לומר לגוי להפעיל מאוורר. ובספר אורחות שבת ח"ג פרק כו בהקדמה (עמ' נח-נט) כתב שרש"ז"א מודה שיש לחוש לדברי החזו"א, ושכן דעת רי"ש אלישיב שליט"א שיש לחשוש לדברי החזו"א, ושר"ש וזנר סובר שהוא מהתורה, עיי"ש הע' א. גם בשו"ת מנחת יצחק בכמה תשובות חשש למעשה לדעת החזו"א. ובספר חוט השני ר"נ קרליץ שליט"א מורה כחזו"א.

בכל אופן אי אפשר לומר ש'מקובל' לפסוק שלא כחזו"א בענין זה.

ב. יש עוד להעיר שקיימים הרבה מצבים של 'העמדת כלי על תכונתו' שהם בוודאי דאורייתא גם בלי יצירת אש כלל, כגון מתיחת נימה (ערובין קב, ב - קג, א, ועי' רש"י ותו'

13 בלי לדון עכשיו מי ראוי לחלוק על החזו"א. [אולם עי' בדברי ר"ז קורן לעיל עמ' 56 הע' 17. העורך י"ק]

קב, ב ד"ה קושרין ותו' הרא"ש ותו' ר"פ, וזה מחזק את דעתו של החזו"א. ועי' חיי אדם הל' שבת כלל מד סע' יט על מתיחת קפיץ. ועי' פמ"ג סי' שח א"א ס"ק עח וסי' רנב במשב"ז ס"ק ז שחושש לדאורייתא. גם בשערי תשובה סי' שלח ס"ק ב מביא דעות שזה דאורייתא. וכן הח"ח במ"ב סי' רנב סע' ה ס"ק נ מביא מהפמ"ג שהוא דאורייתא, ועי' שעה"צ סי' שלח ס"ק ג שאפילו משיכת משקולות והזזת מטוטלת שרק מסייעים להתחלת מהלך, ודומים מאוד בזה להפעלת מכשיר חשמלי, חוששים שאיסורם דאורייתא. גם רשז"א זצ"ל בעצמו כתב שיש בונה או מכה בפטיש דאורייתא באופנים מסויימים, במקרים שאין אש אלא העמדת דברים על תכונתם, כגון בהקלטה על קלטת, בהפיכת ברזל למגנט, ובתיכנות דיסק של מחשב, עי' מנחת שלמה סי' ט, ובמילואים לשש"כ ח"ב לפרק ו הע' ריא, ובפרק סח הע' קכד. רואים שגם כשאין צריך 'גבורת אנשים' או 'מסמרים' מ"מ יש מקומות שהגרשז"א מודה לחזו"א. ואם יש בונה דאורייתא גם בלי חיבור פרקים זה לזה - ברור שלא האש היא שגורמת. ודו"ק.

ידידיה מנת¹⁴

★ ★ ★

א. בעניין קביעתי ש"כיום מקובל שאין איסור תורה" בחשמל, הנה זכיתי לשמוע דברים אלו ממו"ר הרה"ג נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א שאמר בשם הגרי"א הנקין זצ"ל: "אף שאין בנו כח לחלוק על הגה"ק חזון איש זצ"ל, אבל מכיוון שדבריו בעניין עריכת השעון הם במחלוקת של גאונים מדור הקודם, כל כהאי גוונא פסקינן דמותר ע"י נכרי...". כהוראתו של הגרי"א הנקין בעניין חשמל היתה גם הכרעתו של הגרי"י רודרמן ועוד מגדולי הרבנים בארה"ב ובארץ, ומקובלני כך גם הלכה למעשה ממו"ר הגרנ"א רבינוביץ, ולדעתי כן נוהגים. ולכן כך כתבתי.

ב. יש לעמוד על כך שהחיי אדם (המוזכר בסעיף ב בתגובתו של הרב מנת) לא החליט שיש בעריכת שעון איסור מהתורה. וראה בתוספת חיים על החיי אדם שמביא דעות אחרונים: "אם הוא לצורך מצוה... אם אי אפשר על ידי גוי בנקל מותר להעריכו בעצמו בעודו הולך... וכן נוהגין".

ג. מכך שיש מקרים שכמה מגדולי האחרונים חששו לדברי החזו"א, אין ראייה שהם אכן הסכימו לדעתו, אלא לכל היותר שבאותו מקרה הם ראו לצרף את דעתו לחומרא על מנת לבסס את דבריהם.

ד. בהקדמת דברי הדגשתי: "כיום מקובל שאין בסגירת זרם חשמלי איסור תורה אלא אם כן נעשית בו אחת מל"ט מלאכות שבת", הרי שכלל לא הגבלתי את דברי ליצירת אש דווקא, ובכל מקרה שהחשמל מבצע אחד מל"ט האבות (כולל מכה בפטיש) הרי זה איסור תורה. ברם הרב המגיב חיבר בין דברים שהם איסור תורה גמור (הפיכת ברזל למגנט, ראה מנחת שלמה סי' ט עמ' עג) לבין דברים שיש לדון האם יש בהם איסור דרבנן או עובדין דחול בלבד (כשמירת מידע על תווך מגנטי, ראה הגרשז"א מאמרים ותשובות עמ' תשלה ו-תשלח), ואכמ"ל.

דרור פיקסלר

14 [מכתבו של הרב מנת שליט"א עיבד מעט על ידי בהסכמתו. העורך י"ק.]

בענין דברי החזון איש 'על דבר ארצנו' שבראש הגיליון הקודם

אני מניח שרוב קוראי 'המעין' מכירים, משימוש תדיר או מפי השמועה, את 'אוצר החכמה' - פרויקט גרנדיוזי של חכמישנים אלף ספרים וקבצים תורניים סרוקים ומוכנים לצפייה, עם תוכנת חיפוש משוכללת ו'אביזרים' נוספים, שניתן לרכוש אותה ולהשתמש בה בדרך של קניית כונן חיפוש ובו הספרים והתוכנה (שכדאי לעדכן פעם-פעמיים בשנה) - או שאפשר להיכנס לאתר של 'אוצר החכמה' במרשתת ולצפות באופן חופשי בחמישים העמודים הראשונים של כל ספר (ליותר מזה צריך לרכוש מינוי במחיר סביר). פחות אנשים יודעים שבאתר של 'אוצר החכמה' נמצא גם 'פורום' חופשי לצפייה, ובו דיונים מעמיקים ומרתקים במגוון רחב של נושאים תורניים, ובעיקר בענייני ספרים תורניים וביורוי הלכה ומנהג ונוסח וגירסא וחיפוש מקורות ועוד ועוד. המשתתפים האקטיביים הם כמה עשרות תלמידי חכמים, חלקם - על פי השמועה - ר"מים בישיבות וראשי כוללים, כמה מהם חריפים ובקיאיים באופן מעורר התפעלות. המשתתפים רובם ככולם כותבים תחת שמות עט ('ניק' בלעז), כאשר העורך האחראי ומנהלו של הפורום הזה מכונה 'איש ספר', והוא אכן רב-ספרא צעיר-יחסית בעל ידע רחב ביותר בתחומים תורניים רבים, שהיה ממקורביו של הגאון המופלא רבי דוד צבי הילמן זצ"ל שנלב"ע השנה; גם היוזם והמנהל של אוצר החכמה, הרב ארז סלע שליט"א, ת"ח חשוב בזכות עצמו, משתתף בפורום באופן קבוע. כל ההקדמה הזו לא באה אלא כדי לספר לקוראי 'המעין' שלפני כחודשיים הועלה לפורום הזה מכתבו של החזו"א זצ"ל שנדפס בראש הגיליון הקודם של 'המעין' (עמ' 3-4), ודיון מרתק התפתח סביבו, ובעיקר כמובן סביב המשפט שבסוף האיגרת היא - 'על דבר ארצנו, מחריש ומשתאה' וכו'. למרות הדמיון המרובה שבין הפיסקא הזו לפיסקאות אחרות ששייכותן לחזו"א אינה מוטלת בספק (כפי שהוכח בגיליון הקודם שם), כמה מחכמי הפורום הנ"ל התלוננו על פרסום דברים ב'המעין' בשם החזו"א על פי נוסח שנמצא בגניזה כלשהי ובלי חתימה; היו כאלו שהתייחסו לכך כחוסר אחריות מצד העורך, ואחרים אף חשדו שמא מעשה זיוף יש כאן (של עורך 'המעין' או של מי שמסר לו את החומר), עם כוונה לא-נסתרת ליחס לחזו"א דעה הרואה בחיוב את היישוב החדש בארץ ישראל, כולל הצהרת בלפור וכד'.

הרב 'איש ספר', מנהל הפורום, כתב שם שקובץ אגרות ח"ג, בו נמצא מכתב זה ללא המשפט האחרון הנ"ל, יצא לאור בעת חוליו של המו"ל הגאון ר' שמריהו גריינמן זצ"ל אחיינו של החזו"א ומביא כתביו לדפוס, ולכן התעסקו בהדפסתו בניו הרבנים ר' אברהם ישעיהו ור' שמואל שליט"א. בפתחה כותבים המו"לים: 'כמו בקבצים הקודמים עשינו גם כאן ציון כעין כוכב בתוכן האגרות, ליד המכתבים שלא ראינו כי"ק'. איגרת קצא, שהיא האיגרת שלפנינו, לא בא כוכב בראשה, הוי אומר שהמדפיסים ראו את האיגרת עצמה (או למצער צילום ממנה), ולפיכך הוא פנה אליהם ושאל אותם האם אכן נשמט דבר מה באיגרת זו. הם השיבו לו שאכן האיגרת המקורית נמצאת ברשותם (ואף זכרו שנכתבה ע"ג גלויה), אך לעת עתה עוד לא התאפשר להם למצוא אותה בין המון המסמכים שברשותם הכוללים כתבי יד רבים של החזו"א; אולם הם הודיעו לו שבעותק 'קובץ אגרות' שברשותם לא נרשם שנשמט משהו באיגרת זו, ולכן סביר להניח שלא

נשמט בה דבר. נוסף על כך בצד כל איגרת הם רשמו בעותק שאצלם את נמענה (דבר שהושמט באופן עקבי באגרות הנדפסות כולן), ומתברר כי האיגרת ממוענת לידיד נעוריו של החזו"א, ר' אביגדור זלמנוביץ ז"ל. ר' אביגדור למד עם מרן החזו"א בצוותא עוד בקוסובה, ולאחר שעקר למקום אחר נמשך הקשר ביניהם באמצעות חילופי אגרות, ורבים מן האגרות היותר-מיוחדות שבקובץ מיועדים אליו (לדוגמא ח"א איגרת יב בשבח הלימוד הישר, ח"ג אגרות נט, קכ, קמו). ר"א זלמנוביץ יצא מבית המדרש לעולם המעשה, ועם זאת נשאר דבוק בחזו"א כל ימיו והירבה לבקרו בביתו. גם במותם לא נפרדו: ימים ספורים אחרי סילוקו של מרן החזו"א נפטר גם ר' אביגדור. איגרת ידועה של החזו"א (נדפסה בחלק ראשון איגרת קעט, והיא משנת תרפ"ד), בה כותב החזו"א לפלוני במענה לשאלתו אם נכון וכדאי הדבר לעלות לארץ 'לא אוכל לעשות מה שהטלת עלי להגיד החלטה ע"ד עליה לארצינו הקדושה. לוא בישרתני החלטתך אתה, או יותר נכון עלייתך שמה, אז הוספת לי משנה שמחה' - גם היא ממוענת לר' אביגדור זה, שכנראה התלבט שנים מספר על דבר עליה לארץ. לגופו של ענין, יתכן שהחזו"א אכן כתב שורות אלו 'על דבר ארצינו' וכו' במקום אחר, והמעתיק הוא שצירפם לאיגרת זו; וכבר ראינו לעיל שאכן ר' אביגדור - נמען איגרת זו - קיבל מן החזו"א איגרת אחרת שתוכנה אודות ספיקו אם לעלות לארץ. בכל אופן מעניינת מאוד הסתכלותו של החזו"א על הנעשה בארץ בימים ההם, ועצם העובדה שהיה לו צד שיש כאן סממני גאולה יש בה מן החידוש. עד כאן עיקרי דבריו של הרב 'איש ספר' בענין זה.

בעקבות הטענות הנ"ל בדקתי שוב עם מוסר הכתבים למערכת 'המעין' מה מקורו המדויק של המכתב שהתפרסם בגליון הקודם, וזה מה שסיפר: "מדובר על קבוצת עמודים מתוקתקים במכונת כתיבה שנמצאו בגניזה. על חלק מהקטעים מסומן קו אלכסוני למחיקה, וגם האיגרת המדוברת סומנה כך. לפני שנים התברר לי כי הקטעים הבלתי מחוקים נדפסו בספר "יזאת ליהודה" (ירושלים תשל"ז). בראש חידושי החזו"א שנדפסו שם (כעשרים עמודים בספר) נכתב שאלו הם כתבים ומכתבים בעניינים שונים מכת"י החזו"א שנמסרו לעורכים ע"י הרב אברהם גריינמן, ומסתבר שאחרי הדפסת הספר הונחו הדפים בגניזה. גם הקטעים המחוקים שבדפים אלו התפרסמו רובם ככולם במקומות שונים. כל זמן שלא נמצאה האיגרת המקורית - ניתן להניח שההעתקה הזו במכונת הכתיבה מדוייקת, ומשפט הסיום אכן היה בגוף המכתב. גם לו יצוייר שיתברר שבאיגרת המקורית לא נמצא המשפט האחרון - הרי עולה הטעות ומגעת עד לאותו אדם ממשפחת החזו"א איש שתקתק את האגרות במכונת הכתיבה, ואולי הוא חיבר בטעות התחלת איגרת אחת עם סופה של שנייה. בכל אופן, אין צל של ספק שהאיגרת כפי שהתפרסמה ב'המעין' הגיעה ממשפחת גריינמן כחלק מהעתקת כתבי יד של החזו"א, ועובדה היא שכל מה שהיה באותו דף ובדפים הסמוכים התפרסם כחידושים אותנטיים של החזו"א איש, ולא פיקפק בכך אדם מעולם". עכ"ל.

והנה, לאחרונה הפתיע הרב 'איש ספר' באותו פורום, וכתב שאמנם האיגרת המקורית הנ"ל טרם נמצאה ע"י הרבנים גריינמן כך שאין עדיין תשובה סופית ומוסמכת האם אכן התוספת הנ"ל נכתבה בסוף איגרת זו או לא, אבל במקום אחר בין העתקי כתבי החזו"א (שבינתיים אינו חפץ לגלות את מקורו) הוא מצא אותו משפט ובנוסח מדוייק יותר, שמתקן כמה קשיים בנוסח הקודם. וז"ל: 'על דבר ארצנו, מחריש ומשתאה לדעת האמנם קרובים הימים שקיוונו לשמוח (במקום: שקונם ישמח) לדברים הוודאים

ההווים (במקום: הבאים), שיבת ציון ששבה מיאוש לדבר בלתי מסופק. ידעתי כי לא השבתי לשאלתך.

מגילוי זה מתברר קודם כל מעבר לכל ספק, בניגוד לדעת כל מי שהסתפק בדבר, שאכן הדברים יצאו מתחת ידו של החזו"א (אמנם לא הוכח עדיין סופית שהמקום המקורי של המשפט הזה היה בסוף האיגרת הנ"ל); שנית - הנוסח החדש הרבה יותר נח, והוא מחזק עוד יותר את הדברים שנאמרו בגליון הקודם: החזו"א יושב בוויילנא כשעיניו צופיות על הנעשה בארץ הקודש, ו'מחריש ומשתאה לדעת' האמנם הגיע הזמן לשמוח עקב האירועים החיוביים שקורים בארץ ובעניינה, שבעטיים נראה ששיבת ציון הולכת וקורמת עור וגידים. אמנם למעשה נראה שאת הספק הזה לא פתר לעצמו מרן החזו"א זצ"ל באופן סופי עד יומו האחרון.

יואל קטן

★ ★ ★

תיקון טעות

במדור 'נתקבלו במערכת' בגליון הקודם סקרתי באריכות את ספרו של פרופ' אברהם מלמד 'רקחות וטבחות' העוסק במסורת הקדומה הכמעט-אוניברסלית על היות מקור כל החכמות בעם ישראל (עמ' 110-113). לאחר השבחים על ההיקף ועל התוכן של הספר ביקרתי אותו על כך שרבים בו אי-הדיוקים והטעויות, שחלקם הגדול נובעים, לדעתי, מייחסו הלא-מספיק-רציני של המחבר לספרות התורנית הקדומה, והבאתי לכך כמה וכמה דוגמאות. אמנם היפנו את תשומת לבי שבמקום אחד הטעות היא שלי: טענתי (עמ' 112) שפרופ' מלמד טעה בהבנת דברי ר' עזריה מן האדומים בספרו 'מאור עיניים' בענין קיום שני 'שמעון הצדיק', ושלא עלה על דעתו של ר' עזריה שמי שפגש את אריסטו היה 'שמעון הצדיק' אחר - אך הדברים מפורשים בהמשך דברי ר' עזריה ב'אמרי בינה' פרק כב (עמ' 248 במהדורת וילנא תרכ"ז): 'ותירוץ זה לדעתי, כי תרי שמעון הצדיק הווי... זכרו שמעון הצדיק אחר שהיה בזמנו' וכו'. כך שבפרט זה הטעות היתה שלי.

יואל קטן